

Mercè Lorente Casafont
març 1992

XXe Congrès International de Linguistique
et Philologie Romanes
Université de Zurich
6-11 avril 1992

El component gramatical en la lexicografia catalana
contemporània

1. Introducció
2. La informació gramatical als diccionaris
 - 2.1. La forma de les entrades lexicogràfiques.
 - 2.2. La codificació gramatical als diccionaris.
 - 2.3. Els exemples, informació gramatical implícita.
3. El corpus de l'anàlisi: catàleg DICC
4. La forma de les entrades dels diccionaris
 - 4.1. Tipus d'entrades
 - 4.2. Combinació de tipus d'entrades
5. Presentació de les entrades
 - 5.1. Accepcions
 - 5.2. Formes complexes. Locucions
6. Entrades i classes de diccionaris
 - 6.1. Diccionaris especialitzats per la forma de les entrades
 - 6.2. Relació entre tipus i presentació d'entrades i classe de diccionaris
7. Relació entre forma de l'entrada i codificació gramatical
8. Conclusions
9. Notes
10. Bibliografia

El component gramatical en la lexicografia catalana contemporània: La unitat lexicogràfica

1. Introducció

Múltiples aportacions a la teoria lexicogràfica han coincidit en considerar que la funció per excel·lència dels diccionaris és la funció didàctica. Al costat de funcions específiques, com la prescripció de formes estandarditzades, la correcció d'usos incorrectes o la descripció d'un lèxic d'especialitat, la funció didàctica sempre és present en tota obra lexicogràfica.

L'usuari consulta el diccionari per esbrinar elements que desconeix o per verificar dubtes a partir d'una unitat lèxica determinada. Aquestes mancances poden establir-se en la correspondència de codis (traducció) i/o pertànyer a diversos nivells lingüístics i paralingüístics:

Lingüístics

- a) Nivell semàntic (definició, sinònims, accepcions diverses)
- b) Nivell fonètic/fonològic (pronúncia standarditzada, usos incorrectes, fonètica dialectal)
- c) Nivell morfològic (flexió nominal, conjugació verbal, irregularitats, derivats, etc.)
- d) Nivell morfosintàctic (categoria i subcategoria gramaticals, regim sintàctic, regim preposicional, etc.)
- e) Nivell pragmàtic (registres, contextos, limitacions d'ús, etc.)

Paralingüístics

- f) Dades enciclopèdiques
- g) Il·lustracions
- h) Etimologia
- i) Fonts, documentació
- j) Ortografia
- k) Variació dialectal

Atesa la diversitat de nodes informatius que pot oferir un diccionari, aquesta comunicació voldria centrar l'atenció en

un d'aquests aspectes: **la informació gramatical**.

Però com que es tracta d'un tema força complex per tractar-lo abastament dins dels límits d'una comunicació, em proposo només encetar una reflexió a propòsit d'un dels elements lexicogràfics que forneixen informació gramatical: **la forma de les entrades seleccionades i la seva presentació**.

L'inventari de diccionaris catalans, sobre el que basaré la meva anàlisi, prové de l'estudi de M. Teresa Cabré i Mercè Lorente, Els diccionaris catalans (Barcelona, 1991, Publicacions de la Universitat de Barcelona) i de la seva actualització en la base de dades DICC.

2. La informació gramatical als diccionaris

Els diccionaris s'estructuren de manera que la informació gramatical se'n desprèn des de tres apartats diferents:

- El conjunt de les entrades
- La codificació gramatical explícita
- Els exemples d'ús

En relació a la nomenclatura del diccionari o conjunt d'entrades, la selecció, la forma i la presentació de les unitats lèxiques són decisions del lexicògraf que responen a certes qüestions gramaticals i que poden arribar a configurar una tipologia concreta de diccionari.

La codificació gramatical, mitjançant una sèrie tradicional d'abreviatures, més o menys sistemàtica, ofereix informació explícita sobre la morfologia de les unitats (flexió, irregularitats, unitats defectives), sobre el seu comportament sintàctic en l'estructura oracional o discursiva i sobre el règim sintagmàtic que imposen certes unitats o predicadors.

Per la seva banda, els exemples d'ús (i també de vegades les citacions) forneixen informació gramatical, de manera implícita, molt valuosa perquè insereix la unitat lèxica en un context gramatical, tot i que normalment aquesta informació no és exhaustiva.

3. El corpus d'anàlisi

L'inventari de diccionaris que resulta de la publicació abans esmentada recull totes les obres lexicogràfiques¹, publicades entre els anys 1940 i 1988, en què el català hi és present com a llengua única o només com a llengua d'entrada o llengua d'equivalència.

La base de dades DICC permet mantenir actualitzat aquest inventari a mida que les obres van apareixent en el mercat.

En aquest moment la base de dades té un total de 313 obres catalogades, que es reparteixen entre diversos tipus de diccionaris.

Pel que fa a la informació gramatical explícita i implícita, una anàlisi quantitativa dóna els següents resultats:

Amb codificació gramatical	168 obres
Sense codificació gramatical	145 obres
Amb exemples d'ús	39 obres
Sense exemples d'ús	274 obres

Només hi ha un diccionari especialitzat per la categoria gramatical de les entrades. Es tracta d'un treball per a escolars que recull adjectius i els relaciona amb imatges².

4. La forma de les entrades

En l'inventari de diccionaris distingim en primer lloc tres tipus de formes d'entrada:

- Lingüístiques
- Visuals
- Altres

Dins de les lingüístiques establím la següent distinció:

- Formes fòniques o gràfiques
- Formes gramaticals (unitats lèxiques flexionades i/o derivades)
- Formants o morfemes
- Lexemes, sense entrada per als sintagmes, que figuren com a subentrades
- Lexemes, amb entrada pròpia per als sintagmes
- Locucions

Si centrem l'anàlisi quantitativa del catàleg en aquest aspecte podem comprovar que hi ha un cert nombre de diccionaris de tipus mixt pel que fa a la forma de l'entrada, que combinen dues formes distintes. Deixant de banda un diccionari que recull exclusivament formes no visuals ni lingüístiques (diccionari temàtic de sigles), el resultat de l'anàlisi és el següent:

Diccionaris visuals	11
Entrada visual	9
Entrada visual i forma gramatical	2
Diccionaris d'unitats lingüístiques	301
De formes fòniques o gràfiques	0
De formes gramaticals	8
De formes gramaticals i lexemes	2
De formants o morfemes	1
De lexemes	267
De locucions	4
De lexemes i locucions	19

Podem observar que la majoria de diccionaris tenen com a unitat de tractament el lexema³. Seguint la definició de Lyons (1968), utilitzem el terme lexema per designar les unitats més abstractes que apareixen en context sota formes flexionals. En la pràctica lexicogràfica aquestes formes abstractes sempre coincideixen amb una de les variants flexionals: en el cas del català, com en el de la resta de llengües romàniques, l'infinitiu és la forma lexicogràfica del verb i la variant flexionada del masculí singular la de les formes nominals. Fixem-nos que aquestes formes arbitràries corresponen normalment a unitats simples, usades convencionalment per sistematitzar el conjunt d'entrades i facilitar l'ordenació⁴, ús avalat per un principi d'economia. Els diccionaris que presenten una nomenclatura híbrida, pel que fa a la unitat de tractament (lexemes i locucions; lexemes i formes gramaticals), coincideixen en un tractament asistemàtic de les unitats.

Com veurem més endavant, en els diccionaris de formants⁵ o de

locucions⁶ la forma de l'entrada és l'element identificador del tipus de diccionari.

En canvi les obres que tenen com a unitats de tractament formes gramaticals o flexionals es corresponen amb uns tipus de diccionaris determinats per altres criteris.

5. Presentació de les entrades

La presentació de les entrades de diccionari és una decisió que va més enllà de qüestions tipogràfiques i d'estil. Criteris conceptuals diferents a l'entorn de temes com la unitat lexicogràfica, la polisèmia i l'homonímia o el tractament de les unitats complexes poden portar el lexicògraf a organitzar diferentment l'article del diccionari.

En aquest punt, voldria centrar l'atenció en els diccionaris que presenten el lexema com a unitat de tractament. Hem indicat abans el caràcter convencional que presenta el lèxema lexicogràfic i la seva utilitat en l'ordenació. En la majoria de diccionaris monolingües el lexema serveix de teulada d'un article que pot estar construït a partir d'elements diversos:

- significats diferents (polisèmia i homonímia)
- accepcions significatives dins d'un mateix camp semàntic
- compostos sinàptics en què un dels lexemes coincideix amb l'entrada
- sintagmes lliures o contextos
- locucions
- fraseologia

En aquest sentit podem considerar que el lexema és una unitat genèrica que permet classificar elements relacionats formalment.

La divergència més usual en relació a aquest esquema és el tractament de la polisèmia i de l'homonímia. La identificació de lexema i unitat semàntica fa que alguns lexicògrafs optin, cada vegada més, per entrar separatament els mots polisèmics i els homònims⁷.

Exemples DLC: **sopar**¹ v intr
 sopar² m

però

banc m (única entrada)

Pel que fa al registre d'unitats complexes (compostos, compostos sinàptics, sintagmes lliures, locucions i fraseologia) hi ha una gran diversitat de presentacions.

Majoritàriament els compostos que presenten una sola forma gràfica (amb guionet o sense) s'hi entren en articles independents.

Per la seva banda, els sintagmes (travats o lliures), les locucions i la fraseologia s'acostumen a introduir sota una entrada genèrica (lexema simple) en els diccionaris monolingües i de traducció; en canvi els reculls terminològics o diccionaris especialitzats per la temàtica solen incorporar les formes complexes en entrades independents. El terminòleg parteix de premises distintes de l'autor d'un diccionari general: En primer lloc, el principi d'univocitat del terme o unitat de tractament terminològica obliga a fer correspondre un significat a cada entrada; després, com que limita temàticament i organitza semànticament el seu corpus, les possibles accepcions en un diccionari general esdevenen en terminologia significats ben diferenciats; i per últim, com que treballa amb un inventari de formes més reduït, no s'ha de preocupar tant per l'organització interna de l'article.

Exemples: DLC entrada: **ma**
 subentrada 12: **ma de morter**
 VUCM entrada: **ma de morter**

6. Entrades i classes de diccionaris

La bibliografia especialitzada coincideix en considerar que la classificació de diccionaris respon a criteris ben dispars. Els diversos elements de la macroestructura del diccionari i les informacions recollides a la seva microestructura configuren un conjunt múltiple de creuaments

formals i informatius.

El nombre de llengües permet identificar els diccionaris aptes per a la traducció, però si hi afegim un criteri de selecció temàtica aquest possible diccionari multilingüe pot esdevenir un vocabulari terminològic amb equivalència a d'altres llengües.

En un diccionari monolingüe, les informacions relacionades després de l'entrada ens permetran distingir entre un diccionari general de llengua i un diccionari especialitzat (un diccionari de sinònims, per ex.).

Amb aquest parell d'exemples observem que els criteris de classificació de diccionaris mai són unívocs, sinó que normalment responen a un creuament de criteris (dual o múltiple).

Voldria ara fixar-me en la classificació de diccionaris determinada, parcialment o totalment, per la forma de l'entrada.

Hem vist que hi ha diccionaris especialitzats que presenten una nomenclatura seleccionada formalment: per exemple, els diccionaris de locucions i els diccionaris de formants en el nostre inventari. La forma de l'entrada és l'element definitiu per a la seva classificació.

També hi ha diccionaris que seleccionen la seva nomenclatura entre formes d'una sola categoria gramatical⁸:

- diccionari de verbs
- diccionari d'adjectius
- diccionari de noms
- etc.

En aquest cas el criteri de classificació no és únicament la forma de l'entrada. Per exemple, en els diccionaris de verbs la informació morfològica i sintàctica recollida en l'article hi és determinant. En d'altres casos, pot ser que la selecció de formes adjectivals o nominals respongui a criteris complementaris. Per exemple, en el catàleg de diccionaris catalans hi trobem un vocabulari d'adjectius relacionats amb imatges per a l'aprenentatge escolar,

classificable per la forma de l'entrada i per l'usuari. També podem veure que certes terminologies, limitades temàticament i conceptualment, redueixen les seves entrades a una categoria gramatical: per exemple, el Vocabulari del material de oficina està compost per categories nominals i el Vocabulari de joieria presenta formes de categories diverses per tractar-se d'una activitat.

Per altra banda, els diccionaris que recullen en l'entrada formes flexionals es corresponen sistemàticament a dos models de diccionaris:

- Diccionaris escolars (amb il·lustracions)
- Diccionaris d'autor o de font (nomenclatura seleccionada per la segmentació lexemàtica de textos).

Si prenem la forma de l'entrada com a únic criteri de classificació del catàleg de diccionaris catalans, podem establir que només se'n deriven directament les següents classes de diccionaris:

- a) Diccionaris visuals
- b) Diccionaris de formants
- c) Diccionaris de locucions

Introduint la forma o la categoria gramatical de l'entrada com a criteri complementari en la classificació de diccionaris, podem establir les següents classes:

- a) Diccionaris d'autor i/o obra
- b) Diccionaris ortogràfics
- c) Diccionaris escolars (primera etapa)

7. Relació entre forma de l'entrada i codificació gramatical

En aquest darrer apartat voldria introduir algun element de reflexió al voltant de la codificació gramatical. La tradició lexicogràfica no ha considerat la codificació com un problema bàsic de la disciplina. No pretenc ara iniciar una discussió sobre la utilitat, els destinataris i la formalització de la codificació gramatical, ni sobre l'adequació descriptiva d'alguns dels seus elements. Però no voldria ara la meua comunicació sense tractar un aspecte de

la codificació relacionat directament amb la forma de l'entrada. Es tracta de la codificació de les unitats complexes sintagmàtiques.

La revisió de l'inventari de diccionaris catalans ens permet observar que no hi ha criteris sistemàtics a l'hora de codificar aquestes peces. La nomenclatura utilitzada és diversa:

loc. locució
loc. adj. locució adjectiva
loc. adv. locució adverbial
loc. prep. locució prepositiva
loc. conj. locució conjuncional
loc. verb. locució verbal
expr. expressió

En la majoria de casos s'utilitzen només algunes d'aquestes denominacions i podem observar que no sempre els autors coincideixen en la mateixa noció de locució.

Si entenem per locució qualsevol sintagma que funciona com un sol lexema i que té un significat propi, seria sinònim de compost sinàptic. Però adonem-nos que els sintagmes travats nominals, presentats en entrades independents o en subentrades, són tractats com a formes simples pel que fa a la categorització.

EXEMPLES

Per què no podem tractar de la mateixa manera les locucions adverbials, prepositives o conjuncionals?

En el cas de les locucions verbals cada vegada hi ha més dispersió. En els diccionaris generals de llengua els sintagmes verbals travats significativament i funcionalment han estat codificats com a locucions i situats dins dels articles com a subentrades. Les terminologies, tot i que han col·locat aquestes peces com a entrades independents, han continuat majoritàriament codificant-les especialment com a locucions, mantenint-hi la diferència amb les unitats complexes nominals. Darrerament però han aparegut alguns vocabularis d'especialitat que codifiquen els sintagmes

verbals com a verbs. Aquesta solució però no està, pel que sembla, lliure de problemes.

Exemple: Un sintagma verbal format per un verb i un complement directe no pot ser qualificat de verb transitiu perquè no regeix cap sintagma nominal posterior.

passar el bot v.tr.

preparar l'atac v.tr.

abandonar la línia de tir v.tr.

(Sèrie Olímpica, TERMCAT: Rem, Tir olímpic)

8. Conclusions

La forma de l'entrada d'un diccionari, l'estructuració en entrades i subentrades d'un article, el tractament de les unitats complexes i la codificació gramatical configuren un conjunt d'elements que, al marge de facilitar informació sobre la morfologia i el comportament sintàctic de les unitats, permet establir, directament o indirectament, classes de diccionaris, existents o potencials.

El tractament de les unitats complexes, en els diccionaris d'especialitat sobretot, ens porta a reflexionar sobre l'adequació de certs codis gramaticals.

Les diverses peces del text lexicogràfic s'articulen en una multiplicitat de relacions que no permet anàlisis aïllades i descontextualitzades.

Mercè LORENTE

Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

CABRE, M.Teresa i LORENTE, Mercè; Els diccionaris catalans: de 1940 a 1988, Barcelona, 1991, Publicacions Universitat de Barcelona.

LYONS, John; Introducció en la lingüística teòrica (1968), Barcelona, 1979, Editorial Teide, 5a. ed.

Diccionari de la llengua catalana (1982), Barcelona, 1987, Enciclopèdia Catalana, 7a. ed.

FABRA, Pompeu; Diccionari general de la llengua catalana (1932), Barcelona, 1982, Edhasa, 16a. ed.

ARDID i BORRAS, Rosa et al.; Vocabulari d'utilitatge de cuina i menjador, Barcelona, 1988, Generalitat de Catalunya.

BOZZO i DURAN, Maria; Vocabulari de joieria, Barcelona, 1990, Generalitat de Catalunya.

Vocabulari del material d'oficina, Barcelona, 1992, Servei de Llengua Catalana de la Universitat de Barcelona.

TERMCAT, Rem, Barcelona, 1991, Enciclopèdia Catalana (Vocabularis Sèrie Olímpica, 15)

TERMCAT, Tir olímpic, Barcelona, 1991, Enciclopèdia Catalana (Vocabularis Sèrie Olímpica, 14)

CARALT, J. et al.; Com són les coses. Vocabulari d'adjectius en imatges, Vic, 1987, EUMO

ROBINSON, Jennifer; Glossary of English Lexicographical Terms A-Z, dins KIPFER (1984), pp. 173-188

REY, Alain; Les dictionnaires: forme et contenu, "Cahiers de Lexicologie", núm 7-II, 1965

LANDAU, Sidney I.; Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography (1984), Cambridge, 1989, Cambridge University Press

KIPFER, Barbara Ann; Workbook on Lexicography. A course for dictionary users (...), Exeter, 1984, University of Exeter, Exeter Linguistic Studies, vol. 8

1.El catàleg de diccionaris només inclou obres que recullin unitats lingüístiques i que presentin una estructura lexicogràfica completa. N'hem exclòs les enciclopèdies, els glossaris de termes sense altra informació i les obres inèdites.

2.Caralt, J. et al.; Com són les coses. Vocabulari d'adjectius en imatges, Vic, 1987, EUMO.

3.En la tradició lexicogràfica també hi trobem d'altres denominacions (Robinson, 1984):

"entry word, entry-word n. a lexical unit, usually in canonical form, which heads an entry and is explained in that entry/(...) /Also called ENTRY, ENTRY-HEAD, GUIDE WORD, HEADWORD, KEY WORD, LEMMA, MAIN ENTRY, WORD ENTRY."

"canonical form n. the form of the word that is widely used and usually grammatically simple/(...) /Also called HEAD-FORM."

4.Per aquesta convenció Rey (1965) les anomena unitats lexicogràfiques i autors posteriors, com Landau (1984) i Kipfer (1984), formes canòniques.

5.Diccionaris elaborats d'acord amb premises de la lingüística teòrica.

6.La classe de diccionaris de locucions inclou reculls de locucions, frases fetes i ocasionalment refranys i proverbis.

7.Sobretot quan aquestes formes corresponen a categories gramaticals distintes.

8.Inexistents de moment en el panorama lexicogràfic català actual.